

M. TVLLII CICERONIS

DE

FINIBVS BONORVM
ET MALORVM

AD

B R V T V M

LIBER III.

VOLVPTATEM quidem, Brute, si ip- I
sa pro se loquatur, nec tam pertinaces ha- I
beat patronos, concessuram arbitror, convi-
ctam superiore libro, dignitati. etenim sit
imprudens, si virtuti diutius repugnet, aut
si honestis jucunda anteponat, aut plaris esse
contendat dulcedinem corporis titillantem, ex
eave natam lætitiã, quam gravitatem ani-
mi, atque constantiam. Quare illam quidem
dimittamus, & suis se finibus tenere jubea-
mus, ne blanditiis ejus illecebrisque impe-
diatur disputandi severitas. Quærendum est
enim, ubi sit illud summum bonum, quod

reperire volumus, quoniam & voluptas ab eo remota est, & eadem fere contra eos dici possunt, qui vacuitatem doloris finem bonorum esse voluerunt. Nec vero ita ullum probetur summum bonum, ut virtute careat; quæ nihil potest esse præstantius. Itaque quamquam in eo sermone, qui cum Torquato est habitus, non remissi fuimus; tamen hæc acrior est cum Stoicis parata contentio. quæ enim de voluptate dicuntur, ea nec acutissime, nec abscondite differuntur. Neque enim qui defendunt eam, versuti in differendo sunt, nec qui contra dicunt, causam difficilem repeliunt. Ipse etiam dicit Epicurus, ne argumentandum quidem esse de voluptate, quod sit positum ejus judicium in sensibus, ut commoneri nos satis sit, nihil attineat doceri. quare illa nobis simplex fuit in utramque partem disputatio. Nec enim in Torquati sermone quidquam implicatum aut tortuosum fuit; nostraque, ut mihi videtur, dilucida oratio. Stoicorum autem non ignoras quam sit subtile, vel spinosum potius, differendi genus; idque cum Græcis, tum magis nobis, quibus etiam verba parienda sunt, imponendaque nova novis rebus nomina. quod quidem nemo mediocriter do-

ctus mirabitur, cogitans, in omni arte, cu-
jus usus vulgaris communisque non sit, mul-
tam novitatem nominum esse, cum consti-
tuantur earum rerum vocabula, quæ in qua-
que arte versentur. Itaque & dialectici & 4
physici verbis utuntur iis, quæ ipsi Græciæ
nota non sunt. Geometræ vero, musici, gram-
matici etiam more quodam loquuntur suo:
item ipsæ rhetorum artes, quæ sunt totæ
forenses atque populares, verbis tamen in do-
cendo quasi priyatis utuntur ac suis. At- 2
que, ut omittam has artes elegantes & in-
genuas, ne opifices quidem tueri sua artifi-
cia possent, nisi vocabulis uterentur nobis
incognitis, usitatis sibi. Quin etiam agricul-
tura, quæ abhorret ab omni politiore elegan-
tia, tamen eas res, in quibus versatur, no-
minibus notavit novis. Quo magis hoc phi-
losopho faciendum est. ars est enim philoso-
phia vitæ; de qua differens arripere verba
de foro non potest. Quamquam ex omni- 5
bus philosophis Stoici plurima novaverunt.
Zeno quoque, eorum princeps, non tam re-
rum inventor fuit, quam novorum verbo-
rum. Quod si in ea lingua, quam plerique
uberiorem putant, concessum a Græcia est,
ut doctissimi homines de rebus non pervul-

gatis, inusitatis verbis uterentur; quanto id nobis magis est concedendum, qui ea nunc primum audemus attingere? Etsi [quod] sæpe diximus, & quidem cum aliqua querela non Græcorum modo, sed etiam eorum, qui se Græcos magis, quam nostros haberi volunt, nos non modo non vinci a Græcis verborum copia, sed esse in ea etiam superiores; elaborandum est, ut hoc non in nostris solum artibus, sed etiam in illorum ipsorum consequamur: quamquam ea verba, quibus ex instituto veterum utimur pro Latinis, ut ipsa *philosophia*, ut *rhetorica*, *dialectica*, *grammatica*, *geometria*, *musica*, quamquam Latine ea dici poterant, tamen, quoniam usu recepta sunt, nostra ducamus. Atque hæc quidem de rerum nominibus. De ipsis rebus autem sæpenumero, Brute, vereor, ne reprehendar, cum hæc ad te scribam, qui cum in philosophia, tum in optimo genere philosophiæ tantum processeris, quod si facerem, quasi te erudiens, jure reprehenderer, sed ab eo plurimum absum; neque, ut ea cognoscas, quæ tibi notissima sunt, ad te mitto, sed quia facillime in nomine tuo acquiesco, & quia te habeo æquissimum eorum studiorum, quæ mihi communia tecum sunt, exi-

Arbitratorem & judicem. Attendes igitur, ut
soles, diligenter, eamque controversiam di-
judicabis, quæ mihi fuit cum avunculo tuo,
divino ac singulari viro.

Nam, in Tusculano cum essem, vellem-7
que e bibliotheca pueri Luculli quibusdam
libris uti, veni in ejus villam, ut eos ipse (ut
solebam) inde promerem. Quo cum venissem,
M. Catonem, quem ibi esse nescieram, vidi
in bibliotheca sedentem, multis circumfusum
Stoicorum libris. Erat enim, ut scis, in eo
inexhausta aviditas legendi, nec satiari po-
terat; quippe qui ne reprehensionem quidem
vulgi inanem reformidans, in ipsa curia so-
leret legere sæpe, dum senatus cogeretur, ni-
hil operæ reipublicæ detrahens; quo magis
tum in summo otio, maximaque copia, quasi
heluari libris, si hoc verbo in tam clara re
utendum est, videbatur. Quod cum accidis-8
set, ut alter alterum nec-opinato videremus,
surrexit statim; deinde prima illa, quæ in
congressu solemus: Quid tu, inquit, huc?
a villa enim, credo: &, si ibi te esse scissem,
ad te ipse venissem. Heri, inquam, ludis
commissis, ex urbe profectus veni ad vespe-
rum. causa autem fuit huc veniendi, ut quos-
dam hinc libros promerem: & quidem, Cato,

totam hanc copiam jam Lucullo nostro notam esse oportebit, nam his libris eum malo, quam reliquo ornatu villæ delectari, est enim mihi magnæ curæ: quamquam hoc quidem proprium tuum munus est, ut ita erudiatur, ut & patri, & Cæpioni nostro, & tibi tam propinquo respondeat. Laboro autem non sine causa. nam & avi ejus memoria moveor (nec enim ignoras, quanti fecerim Cæpionem; qui, ut opinio mea fert, in principibus jam esset, si viveret) & Lucullus mihi versatur ante oculos, vir cum omnibus excellens, tum mecum & amicitia & omni voluntate sententiaque conjunctus. Præclare, inquit, facis, cum & eorum memoriam tenes, quorum uterque tibi testamento liberos suos commendavit, & puerum diligis. Quod autem meum munus dicis, non equidem recuso; sed te adjungo socium. Adde etiam illud, multa jam mihi dare signa puerum & pudoris, & ingenii, sed ætatem vides. Video equidem, inquam; sed tamen jam infici debet iis artibus, quas si, dum est tener, combiberit, ad majora veniet paratior.

10 Sic, & quidem diligentius sæpiusque ista loquemur inter nos, agemusque communiter, sed resideamus, inquit, si placet. itaque fecimus.

Tum ille: Tu autem, cum ipse tantum 3
librorum habeas, quos hic tandem requiris?
Commentarios quosdam, inquam, Aristote-
lios, quos hic sciebam esse, veni ut aufer-
rem, quos legerem, dum essem otiosus; quod
quidem nobis (ut scis) non sæpe contingit.
Quam vellem, inquit, te ad Stoicos inclina-
visses! erat enim, si cujusquam, certe tuum,
nihil præter virtutem in bonis ducere. Vide,
ne magis, inquam, tuum fuerit, cum re idem
tibi, quod mihi, videretur, non nova te rebus
nomina imponere: ratio enim nostra consen-
tit, oratio pugnat. Minime vero, inquit ille,
consentit, quidquid enim præter id, quod ho-
nestum fit, expetendum esse dixeris, in bo-
nisque numeraveris; & honestum ipsum,
quasi virtutis lumen, exstinxeris, & virtutem
penitus everteris. Dicuntur ista, Cato, ma- II
gnifice, inquam; sed videsne verborum glo-
riam tibi cum Pyrrhone & Aristone, qui om-
nia exæquent, esse communem? de quibus
cupio scire quid sentias. Egone, quæris, in-
quit, scire quid sentiam? Quos bonos vi-
ros, fortes, justos, moderatos aut audivimus
in republica fuisse, aut ipsi vidimus, qui, si-
ne ulla doctrina naturam ipsam secuti, mul-
ta laudabilia fecerunt; eos melius a natura

institutos fuisse, quam institui potuissent a
 philosophia, si ullam aliam probavissent, præ-
 ter eam, quæ nihil aliud in bonis habet, nisi
 honestum; nihil, nisi turpe, in malis: cete-
 ræ philosophorum disciplinæ, omnino alia
 magis alia, sed tamen omnes, quæ rem nullam
 virtutis expertem aut in bonis aut in malis
 numerent, eas non modo nihil adjuvare ar-
 bitror, neque afferre, quo meliores simus, sed
 ipsam depravare naturam. Nam si hoc non
 obtineatur, id solum bonum esse, quod ho-
 nestum sit; nullo modo probari possit, bea-
 tam vitam virtute effici. Quod si ita sit, cur
 opera philosophiæ sit danda, nescio. Si enim
 sapiens aliquis miser esse possit, næ ego istam
 gloriosam memorabilemque virtutem non ma-
 4 gno æstimandam putem. Quæ adhuc, Cato,
 12 a te dicta sunt, eadem, inquam, dicere pos-
 ses, si sequerere Pyrrhonem, aut Aristonem.
 nec enim ignoras, his istud honestum, non
 summum modo, sed etiam (ut tu vis) solum
 bonum videri. Quod si ita est, sequitur id ip-
 sum, quod te velle video, omnes semper bea-
 tos esse sapientes. Hosne igitur laudas, &
 hanc eorum, inquam, sententiam sequi nos
 censeres oportere? Minime vero istorum qui-
 dem, inquit. cum enim virtutis hoc proprium

fit, earum rerum, quæ secundum naturam sint, habere delectum; qui omnia sic exa-
quaverunt, ut in utramque partem ita paria redderent, uti nulla selectione uterentur, virtutem ipsam sustulerunt. Istud quidem, in-¹³
quam, optime dicis: sed quæro, nonne tibi faciendum idem sit, nihil dicenti bonum, quod non rectum honestumque sit, reliquarum rerum discrimen omne tollenti? Si quidem, inquit, tollerem: sed relinquo. Quonam mo-¹⁴
do, inquam, si una virtus, unum istud, quod honestum appellas, rectum, laudabile, decorum, (erit enim notius, quale sit, pluribus notatum vocabulis idem declarantibus) id ergo, inquam, si solum est bonum, quid habebis præterea, quod sequare? aut, si nihil malum, nisi quod turpe, inhonestum, indecorum, pravum, flagitiosum, fœdum, (ut hoc quoque pluribus nominibus insigne faciamus) quid præterea dices esse fugiendum? Non ignoranti, inquit, tibi, quid sim dicturus, sed aliquid, ut ego suspicor, ex mea brevi responsione arripere cupienti, non respondebo ad singula: explicabo potius, quoniam otiosus sum, nisi alienum putas, totam Zenonis Stoicorumque sententiam. Minime id quidem, inquam, alienum: multumque ad ea,

quæ quærimus, explicatio tua ista profecerit. Experiamur igitur, inquit, etsi habet hæc Stoicorum ratio difficilius quiddam & obscurius. nam cum in Græco sermone hæc ipsa quondam rerum nomina nova tum videbantur, quæ nunc consuetudo diuturna triv-
 15 vit; quid censes in Latino fore? Faciendum id quidem est, inquam, si enim Zenoni licuit, cum rem aliquam invenisset inusitatam, inauditum quoque ei rei nomen imponere, cur non liceat Catoni? nec tamen exprimi verbum e verbo necesse erit, ut interpretes indiferti solent, cum sit verbum, quod idem declaret, magis usitatum. equidem soleo etiam, quod uno Græci, si aliter non possum, idem pluribus verbis exponere: & tamen puto concedi nobis oportere, ut Græco verbo utamur, si quando minus occurret Latinum, ne hoc ephippiis & acratophoris potius, quam proegmenis & apoproegmenis concedatur. quamquam hæc quidem *proposita* recte &
 16 *rejecta* dicere licebit. Bene facis, inquit, quod me adjuvas: & istis quidem, quæ modo dixisti, utar potius Latinis. in ceteris subvenies, si me hærentem videbis. Sedulo, inquam, faciam. Sed *Fortuna fortes*: quare conare, quæso, quid enim hoc possumus agere divinius?

Placet his, inquit, quorum ratio mihi pro- 5
batur, simulatque natum sit animal (hinc enim
est ordiendum) ipsum sibi conciliari & com-
mendari ad se conservandum, & ad suum sta-
tum, & ad ea, quæ conservantia sunt ejus
status, diligenda; alienari autem ab interitu,
iisque rebus, quæ interitum videantur affer-
re. Id ita esse sic probant, quod, ante quam
voluptas aut dolor attigerit, salutaria appe-
tant parvi, aspernenturque contraria; quod
non fieret, nisi statum suum diligerent, inte-
ritum timerent. fieri autem non posset, ut
appeterent aliquid, nisi sensum haberent sui;
eoque se & sua diligerent. ex quo intelligi
debet, principium ductum esse a se diligendi
sui. In principiis autem naturalibus [dili- 17
gendi sui] plerique Stoici non putant volu-
ptatem esse ponendam: quibus ego vehemen-
ter assentior; ne, si voluptatem natura po-
suisse in iis rebus videatur, quæ primæ ap-
petuntur, multa turpia sequantur. Satis esse
autem argumenti videtur, quamobrem illa,
quæ natura prima sunt ascita, natura diliga-
mus; quod est nemo, quin, cum utrumvis
liceat, aptas malit & integras omnes partes
corporis, quam eodem usu imminutas aut de-
tortas habere. Rerum autem cognitiones, vel,

si hæc verba aut minus placent, aut minus
 intelliguntur, *καταλήψεις* appellemus licet;
 eas igitur ipsas propter se asciscendas arbi-
 tramur, quod habeant quiddam in se quasi
 complexum & continens veritatem. Id autem
 in parvis intelligi potest; quos delectari vi-
 demus, etiam si eorum nihil intersit, si quid
 18 ratione per se ipsi invenerunt. Artes etiam
 ipsas propter se assumendas putamus; cum
 quia sit in his aliquid dignum assumptione,
 tum quod consent ex cognitionibus, & con-
 tineant quiddam in se ratione constitutum, &
 via. a falsa autem assensione magis nos alie-
 natos esse, quam a ceteris rebus, quæ sunt
 contra naturam, arbitramur. Jam membro-
 rum, id est, partium corporis alia videntur
 propter eorum usum a natura esse donata,
 ut manus, crura, pedes, ut ea, quæ sunt in-
 tus in corpore, quorum utilitas quanta sit, a
 medicis etiam disputatur: alia autem nullam
 ob utilitatem, quasi ad quendam ornatum, ut
 cauda pavoni, plumæ versicolores columbis,
 19 viris mammæ atque barba. Hæc dicuntur
 fortasse jejuniis: sunt enim quasi prima ele-
 menta naturæ; quibus ubertas orationis ad-
 hiberi vix potest, nec equidem eam cogito
 consecrari: verumtamen cum de rebus gran-

dioribus dicas, ipfæ res verba rapiunt. ita fit cum gravior, tum etiam splendidior oratio. Est, ut dicis; inquam sed tamen omne, quod de re bona dilucide dicitur, mihi præclare dici videtur. istiusmodi autem res dicere ornate velle, puerile est; plane autem & perspicue expedire posse, docti & intelligentis viri.

Progrediamur igitur, quoniam, inquit, ab 6 his principiis naturæ discessimus; quibus congruere debent, quæ sequuntur. sequitur autem prima divisio hæc. Aestimabile esse dicitur: sic enim, ut opinor, appellemus id, quod aut ipsum secundum naturam fit, aut tale quid efficiat. ut selectione dignum propterea fit, quod aliquod pondus habeat dignum æstimatione; quam ille *ἀξιόν* vocat: contraque inæstimabile, quod sit superiori contrarium. Initiis igitur ita constitutis, ut ea, quæ secundum naturam sunt, ipsa propter se sumenda sint, contrariaque item rejicienda; primum est officium (id enim appello *καθήκον*) ut se conservet in naturæ statu: deinceps ut ea teneat, quæ secundum naturam sint, pellatque contraria: qua inventa selectione & item rejectione, sequitur deinceps cum officio selectio, Deinde ea perpetua, tum ad ex-

tremum constans, consentaneaue naturæ: in qua primum inesse incipit & intelligi, quid fit, quod vere bonum possit dici. Prima est enim conciliatio hominis ad ea, quæ sunt secundum naturam, simul autem cepit intelligentiam, vel notionem potius, quam appellant *ἔννοιαν* illi, viditque rerum agendarum ordinem, & ut ita dicam, concordiam; multo eam pluris æstimavit, quam omnia illa, quæ primum dilexerat: atque ita cognitione & ratione collegit, ut statueret, in eo collocatum summum illud hominis per se laudandum & expetendum bonum: quod cum positum sit in eo, quod *ὁμολογίαν* Stoici, nos appellemus *convenientiam*, si placet: cum igitur in eo sit id bonum, quo referenda sint omnia [honeste facta], ipsumque honestum, quod in bonis ducitur, quamquam post oritur, tamen id solum vi sua & dignitate expetendum est: eorum autem, quæ sunt prima naturæ, propter se nihil expetendum. Cum vero illa, quæ officia esse dixi, proficiscantur ab initiis naturæ; ea ad hæc referri necesse est: ut recte dici possit, omnia officia eo referri, ut adipiscamur principia naturæ: nec tamen ut hoc sit bonorum ultimum, propterea quod non inest in primis naturæ concilia-

lia-

Nationibus honesta actio. consequens enim est, & post oritur, ut dixi. Est tamen ea secundum naturam, multoque nos ad se expetendam magis hortatur, quam superiora omnia. sed ex hoc primum error tollendus est, ne quis sequi existimet, ut duo sint ultima bonorum. Ut enim, si cui sit propositum, collimare hastam aliquo, aut sagittam, sicut nos ultimum in bonis diximus; sic illi facere omnia, quæ possit, ut collimet: huic in ejus similitudine omnia sint facienda, ut collimet: & tamen ut omnia faciat, quo propositum assequatur: fit hoc, quasi ultimum, quale nos summum in vita bonum dicimus: illud autem, ut feriat, quasi feligendum, non expetendum. Cum autem omnia officia a⁷ principiis naturæ proficiscantur, ab iisdem²³ necesse est proficisci ipsam sapientiam. Sed quemadmodum sæpe fit, ut is, qui commendatus fit alicui, pluris eum faciat, cui commendatus fit, quam illum, a quo fit, sic minime mirum est, primo nos sapientiæ commendari ab initiis naturæ, post autem ipsa in sapientiam nobis cariorem fieri, quam illa sint, a quibus ad hanc venerimus. atque ut membra nobis ita data sunt, ut ad quandam rationem vivendi data esse appareant; sic ap-

petitio animi, quæ ὁρμή Græce vocatur, non
 ad quodvis genus vitæ, sed ad quandam for-
 mam vivendi videtur data; itemque & ra-
 24 tio, & perfecta ratio. Ut enim histrioni actio,
 saltatori motus, non quivis, sed certus qui-
 dam est datus; sic vita agenda est certo ge-
 nere quodam, non quolibet: quod genus
 conveniens consentaneumque dicimus. Nec
 enim gubernationi aut medicinæ similem sa-
 pientiam esse arbitramur, sed actioni illi po-
 tius, quam modo dixi, & saltationi, ut in
 ipsa arte insit, non foris petatur extremum,
 id est, artis effectio. & tamen est etiam alia
 cum his ipsis artibus sapientiæ dissimilitudo;
 propterea quod in illis, quæ recte facta sunt,
 non continentur tamen omnes partes, e qui-
 bus constant. Quæ autem nos aut *recta*, aut
recte facta dicamus, si placet, illi autem ap-
 pellant κατορθώματα, omnes numeros virtu-
 tis continent. sola enim sapientia in se tota
 25 non fit. Inscite autem medicinæ & guber-
 nationis ultimum cum ultimo sapientiæ com-
 paratur. sapientia enim & animi magnitudi-
 nem complectitur, & justitiam, & ut omnia,
 quæ homini accidant, infra se esse judicet:
 quod idem in ceteris artibus non contingit,

Tenere autem virtutes eas ipsas, quarum modo mentionem feci, nemo poterit, nisi statuerit, nihil esse, quod interfit aut differat aliud ab alio, præter honesta & turpia.

Videamus nunc, quam sint præclare illa iis, quæ jam posui, consequentia. Cum enim ²⁶ hoc sit extremum (sentis enim, credo, me jam diu, quod τέλος Græcus dicat, id dicere tum extremum, tum ultimum, tum summum: licebit etiam finem pro extremo aut ultimo dicere) cum ergo hoc sit extremum, congruenter naturæ convenienterque vivere; necessario sequitur, omnes sapientes semper feliciter, absolute, fortunate vivere, nulla re impediri, nulla prohiberi, nulla egere. Quod autem continet non magis eam disciplinam, de qua loquor, quam vitam fortunasque nostras, id est, ut, quod honestum sit, id solum bonum judicemus; potest id quidem fuisse, & copiose, & omnibus electissimis verbis, gravissimisque sententiis [rhetorice] & augeri & ornari: sed consuetaria me Stoicorum brevia & acuta delectant. Concluduntur igitur eo- 8
rum argumenta sic: Quod est bonum, omne ²⁷
laudabile est: quod autem laudabile est, omne
honestum est: bonum igitur quod est, honestum est. Satisne hoc conclusum videtur?

Certe. quod enim efficiebatur ex his duobus, quæ erant sumpta, in eo vides esse conclusum. duorum autem, e quibus effecta conclusio est, contra superius dici solet, non omne bonum esse laudabile. nam quod laudabile sit, honestum esse conceditur. Illud autem perabsurdum, bonum esse aliquid, quod non expetendum sit; aut expetendam, quod non placens; aut, si id, non etiam diligendum. ergo & probandum. ita etiam laudabile. id
 28 autem honestum. ita fit, ut, quod bonum sit, id etiam honestum sit. Deinde quæro, quis aut de misera vita possit gloriari, aut non de beata? de sola igitur beata. ex quo efficitur, ut ita dicam, dignam esse beatam vitam: quod non possit quidem nisi honestæ vitæ jure contingere, ita fit, ut honesta vita beata vita sit. & quoniam is, cui contingit, ut jure laudetur, habet insigne quiddam ad decus & ad gloriam, ut ob ea, quæ tanta sint, beatus dici jure possit; idem de vita talis viri rectissime dicitur. ita, si beata vita honestate cer-
 29 nitur; quod honestum est, id bonum solum habendum est. Quod vero negari nullo modo possit, quem unquam stabili, & firmo, & magno animo, quem fortem virum dicimus, effici posse, nisi constitutum sit, non esse malum dolorem? ut enim qui mortem in malis

ponit, non potest eam non timere; sic nemo ulla in re potest id, quod malum esse decernit, non curare, idque contemnere: quoposito & omnium assensu approbato, illud assumitur, eum, qui magno sit animo atque forti, omnia, quæ cadere in hominem possint, despiciere, & pro nihilo putare. Quæ cum ita sint, effectum est, nihil esse malum, quod turpe non sit. Atque iste vir altus & excellens, magno animo, vere fortis, infra se omnia humana ducens, is inquam, quem efficere volumus, quem quærimus certe, & confidere sibi debet, & suæ vitæ, & actæ & consequenti, & bene de se judicare, statuens nihil malî posse incidere sapienti. Ex quo intelligitur idem illud, solum bonum esse, quod honestum sit; idque esse beate vivere, honeste, id est, cum virtute vivere.

Nec vero ignoro varias philosophorum 9 fuisse sententias, eorum dico, qui summum 30 bonum, quod ultimum appello, in animo ponerent. quos quamquam vitiose quidam secuti sunt, tamen non modo his tribus, qui virtutem a summo bono segregaverunt, cum aut voluptatem, aut vacuitatem doloris, aut prima naturæ in summis bonis ponerent, sed etiam alteris tribus, qui mancã fore puta-

verunt, sine aliqua accessione, virtutem, ob eamque rem trium earum rerum, quas supra dixi, singuli singulas addiderunt: his tamen omnibus eos antepono, cuicumodi sunt, qui summum bonum in animo atque in virtute ³¹ posuerunt. Sed sunt tamen perabsurdi & ii, qui, cum scientia vivere, ultimum bonorum, & qui nullam rerum differentiam esse dixerunt, atque ita sapientem beatum fore, nihil aliud alii momento ullo anteponentem: ut quidam Academici constituisse dicuntur, extremum bonorum & summum munus esse sapientis, obfistere visis, assensusque suos firme sustinere. His singulis copiose responderi solet; sed quæ perspicua sunt, longa esse non debent. Quid autem apertius, quam, si selectio nulla sit ab iis rebus, quæ contra naturam sint, earum rerum, quæ sint secundum naturam, tollatur omnis ea, quæ quaeratur, laudeturque prudentia? Circumscriptis igitur iis sententiis, quas posui, & iis, quæ similes earum sunt, relinquitur, ut summum bonum sit, vivere, scientiam adhibentem earum rerum, quæ natura eveniant; feligentem, quæ secundum naturam; & si quæ contra naturam sint, rejicientem: id est, ³² venienter congruenterque naturæ vivere. Sed

in ceteris artibus cum dicitur *artificiose*, posterum quodam modo & consequens putandum est; quod illi ἐπιγεννηματικὸν appellant. quod autem in quo *sapienter* dicimus, id a primo rectissime dicitur. quidquid enim a sapiente profiscitur, id continuo debet expletum esse omnibus suis partibus. in eo enim positum est id, quod dicimus esse expetendum. Nam ut peccatum est, patriam prodere, parentes violare, fana depeculari, quæ sunt in effectu: sic timere, sic moerere, sic in libidine esse, peccatum est, etiam sine effectu. Verum ut hæc non in posteris & in consequentibus, sed in primis continuo peccata sunt; sic ea, quæ profiscuntur a virtute, susceptione prima, non perfectione, recta sunt iudicanda.

Bonum autem, quod in hoc sermone toties usurpatum est, id etiam definitione explicetur. sed eorum definitiones paulum oppido inter se differunt, & tamen eodem spectant. Ego assentior Diogeni, qui bonum definiit, id, quod esset natura absolutum: id autem sequens, illud etiam quod prodesset (ὠφέλημα enim sic appellemus) motum aut statum esse dixit natura absoluti. Cumque rerum notiones in animis fiant, si aut usu

aliquid cognitum sit, aut conjunctione, aut similitudine, aut collatione rationis: hoc quarto, quod extremum posui, boni notitia facta est. cum enim ab iis rebus, quæ sunt secundum naturam, ascendit animus collatione
 34 rationis, tum ad notionem boni pervenit. Hoc autem ipsum bonum, non accessione, neque crescendo, aut cum ceteris comparando, sed propria vi sua & sentimus & appellamus. Ut enim mel, etsi dulcissimum est, suo tamen proprio genere saporis, non comparatione cum aliis, dulce esse sentitur; sic bonum hoc, de quo agimus, est illud quidem plurimi æstimandum, sed ea æstimatio genere valet, non magnitudine. Nam cum æstimatio, quæ *ἀξιολογία* dicitur, neque in bonis numerata sit, neque rursus in malis; quantumcunque eo addideris, in suo genere manebit. alia est igitur propria æstimatio virtutis; quæ genere, non
 35 crescendo, valet. Nec vero perturbationes animorum, quæ vitam insipientium miseram acerbamque reddunt (quas Græci *πάθη* appellant: poteram ego verbum ipsum interpretans, morbos appellare; sed non conveniret ad omnia: quis enim misericordiam, aut ipsam iracundiam, morbum solet dicere? at illi dicunt *πάθος*. sit igitur *perturbatio*, quæ

nomine ipso vitiosa declarari videtur;) nec hæc perturbationes vi aliqua naturali moventur; omnesque sunt genere quatuor, partibus plures, ægritudo, formido, libido, quamque Stoici communi nomine corporis & animi *ἡδονῆν* appellant, ego malo lætitiā appellare, quasi gestientis animi elationem voluptariam. perturbationes autem nulla naturæ vi commoventur; omniaque ea sunt opiniones ac iudicia levitatis. itaque his sapiens semper vacabit.

Omne autem, quod honestum sit, id esse **II** propter se expetendum, commune nobis est ³⁶ cum multorum aliorum philosophorum sententiis. Præter enim tres disciplinas, quæ virtutem a summo bono excludunt, ceteris omnibus philosophis hæc est tuenda sententia, maxime tamen Stoicis, qui nihil aliud in bonorum numero, nisi honestum, esse voluerunt. Sed hæc quidem est perfacilis & perexpedita defensio. Quis est enim, aut quis unquam fuit aut avaritia ardenti, aut tam effrenatis cupiditatibus, ut eandem illam rem, quam adipisci scelere quovis velit, non multis partibus malit ad sese, etiam omni impunitate proposita, sine facinore, quam illo modo pervenire? Quam vero uti- ³⁷

litatem, aut quem fructum petentes, scire
 cupimus illa, quæ occulta nobis sunt, quo
 moveantur, quibusque de causis ea versen-
 tur in cælo? quis autem tam agrestibus in-
 stitutiis vivit, aut quis contra studia naturæ
 tam vehementer obduruit, ut a rebus cogni-
 tu dignis abhorreat, easque sine voluptate
 aut utilitate aliqua non requirat, & pro ni-
 hilo putet? aut quis est, qui Manliorum, aut
 Africanorum, aut ejus, quem tu in ore sem-
 per habes, proavi mei, ceterorumque viro-
 rum fortium atque omni virtute præstantium,
 facta, dicta, consilia cognoscens, nulla ani-
 38 mo afficiatur voluptate? Quis autem honesta
 in familia institutus, & educatus ingenue,
 non ipsa turpitudine, etiam si eum læsura
 non sit, offenditur? quis animo æquo videt
 eum, quem impure ac flagitiose putet vive-
 re? quis non odit fordidos, vanos, leves,
 futiles? Quid autem dici poterit, si turpitu-
 dinem non ipsam per se fugiendam esse sta-
 tuerimus, quo minus homines tenebras &
 solitudinem nacti, nullo dedecore se absti-
 neant, nisi eos per se sceditate sua turpitud-
 o ipsa deterreat? innumerabilia dici possunt in
 hanc sententiam; sed non necesse est. Nihil
 est enim, de quo minus dubitari possit, quam

& honesta, expetenda per se, & eodem
mode turpia, per se esse fugienda. Con-39
stituto autem illo, de quo ante diximus,
quod honestum sit, id esse solum bonum;
intelligi necesse est, pluris id, quod honestum
sit, æstimandum esse, quam illa media, quæ
ex eo comparentur. Stultitiam autem & te-
meritatem, & injustitiam, & intemperan-
tiam cum dicimus esse fugienda propter eas
res, quæ ex ipsis eveniant, non ita dicimus,
ut cum illo, quod positum est, solum id esse
malum, quod turpe sit, hæc pugnare videat-
ur oratio; propterea quod ea non ad corpo-
ris incommodum referuntur, sed ad turpes
actiones, quæ oriuntur e vitiis. quas enim
Græci *κακίας* appellant, vitia malo, quam
malitias, nominare.

12

Næ tu, inquam, Cato, verbis illustribus, 40
& id, quod vis, declarantibus. Itaque mi-
hi videris Latine docere philosophiam, & ei
quasi civitatem dare; quæ quidem adhuc per-
egrinari Romæ videbatur, nec offerre sese
nostris sermonibus: & ista maxime propter
limatam quandam & rerum & verborum te-
nuitatem. Scio enim esse quosdam, qui qua-
vis lingua philosophari possint: nullis tamen
partitionibus, nullis definitionibus utantur;
ipsique dicant, ea se modo probare, quibus

natura tacita assentiatur. Itaque in rebus minime obscuris non multus est apud eos differendi labor. Quare attendo te studiose, & quæcunque rebus iis, de quibus hic sermo est, nomina imponis, memoriæ mando. mihi enim erit iisdem istis fortasse jam utendum. Virtutibus igitur rectissime mihi videris, & ad consuetudinem nostræ orationis, vitia posuisse contraria. quod enim vituperabile est per se ipsum, id eo ipso vitium nominatum puto, vel etiam a vitio dictum vituperari. *sin νοητικῶν*, malitiam dixisses, ad aliud nos unum certum vitium consuetudo Latina traduceret. nunc omni virtuti vitium contrario nomine opponitur.

41 Tum ille: His igitur ita positis, inquit, sequitur magna contentio; qua tractata a Peripateticis mollius (est enim eorum consuetudo dicendi non satis acuta, propter ignorantiam dialecticæ) Carneades tuus egregia quadam exercitatione in dialecticis, summaque eloquentia, rem in summum discrimen adduxit; propterea quod pugnare non destitit, in omni hac quæstione, quæ de bonis & malis appelletur, non esse rerum Stoicis cum Peripateticis controversiam, sed nominum. Mihi autem nihil tam perspicuum vi-

detur, quam has sententias eorum philosophorum re inter se magis, quam verbis diffidere: majorem multo inter Stoicos & Peripateticos rerum esse aio discrepantiam, quam verborum. quippe cum Peripatetici omnia, quæ ipsi bona appellent, pertinere dicant ad beate vivendum; nostri vero, quod æstimatione omnino aliqua dignum sit, compleri beatam vitam putent. An vero certius quid-¹³ quam potest esse, quam illorum ratione, qui⁴² dolorem in malis ponunt, non posse sapientem beatum esse, cum eculeo torqueatur? eorum autem, qui dolorem in malis non habent, ratio certe cogit, uti in omnibus tormentis conservetur beata vita sapienti. Etenim si dolores eosdem tolerabilius patientur, qui excipiunt eos pro patria, quam qui leviori de causa; opinio facit, non natura, vim doloris aut majorem, aut minorem. Ne illud⁴³ quidem est consentaneum, ut, si, cum tria genera bonorum sint, quæ sententia est Peripateticorum, eo beatior quisque sit, quo fit corporis, aut externis bonis plenior; ut hoc idem approbandum sit nobis, ut, qui plura habeat, quæ in corpore magni æstimantur, sit beatior. illi enim corporis commodis compleri vitam beatam putant; nostri

nihil minus. nam cum ita placeat, ne eorum quidem bonorum, quæ nos bona naturæ appellemus, frequentia beatioram vitam fieri, aut magis expetendam, aut plaris æstimationem; certe minus ad beatam vitam pertinet
 [44 multitudo corporis commodorum. Etenim si & sapere expetendum sit, & valere; conjunctum utrumque magis expetendum sit, quam sapere solum: neque tamen, si utrumque sit æstimatione dignum, plaris sit conjunctum, quam sapere ipsum separatum. Nam qui valetudinem æstimatione aliqua dignam judicamus, neque tamen eam in bonis ponimus, iidem censemus, nullam esse tantam æstimationem, ut ea virtuti anteponatur. quod idem Peripatetici non tenent; quibus dicendum est, quæ & honesta actio sit, & sine dolore, eam magis esse expetendam, quam si esset eadem actio cum dolore. Nobis aliter videtur: recte, secusne, postea.
 I4 sed potestne rerum major esse dissensio? Ut
 45 enī obscuratur & offunditur luce solis lumen lucernæ; & ut interit magnitudine maris Aegæi stilla muræ; & ut in divitiis Croesi teruncii accessio; & gradus unus in ea via, quæ est hinc in Indiam: sic, cum sit is bonorum finis, quem Stoici dicunt,

omnis ista rerum in corpore sitarum æstima-
tio splendore virtutis & magnitudine obscu-
retur & obruatur atque intereat necesse est.
Et quemadmodum opportunitas (sic enim ap-
pellemus *εὐκαιρίαν*) non fit major productio-
ne temporis (habent enim suum modum quæ-
cunque opportuna dicuntur) sic recta effe-
ctio (*κατόρθωσις* enim ita appello, quoniam
recte factum *κατόρθωμα*) recta igitur effectio,
item convenientia, denique ipsam bonum,
quod in eo positum est, ut naturæ consen-
tiat, crescendi accessionem nullam habet. Ut 46
enim opportunitas illa, sic hæc, de quibus
dixi, non fiunt temporis productione majo-
ra: ob eamque causam Stoicis non videtur
optabilior, nec magis expetenda beata vita,
si fit longa, quam si brevis: utunturque si-
mili. ut si cothurni laus illa esset, ad pedem
apte convenire, neque multi cothurni pau-
cis anteponerentur, nec majores minoribus:
sic quorum omne bonum convenientia atque
opportunitate finitur, nec plura paucioribus,
nec longinquiora brevioribus anteponentur.
Nec vero satis acute dicunt: Si bona valetu- 47
do pluris æstimanda sit longa, quam brevis,
sapientiæ quoque usus longissimus quisque
sit plurimi. Non intelligunt, valetudinis æ-

estimationem spatio judicari; virtutis, oppor-
 tunitate: ut videantur qui illud dicant, ii-
 dem hoc esse dicturi, bonam mortem & bo-
 num partum meliorem longum esse, quam
 brevem, non vident, alia brevitate pluris æ-
 48 stimari; alia diuturnitate. Itaque consenta-
 neum est his, quæ dicta sunt, ratione illo-
 rum, qui illum bonorum finem, quod appel-
 lamus extremum, quod ultimum, crescere
 putent posse, iisdem placere, esse alium alio
 etiam sapientiorum, itemque alium magis alio
 vel peccare, vel recte facere. quod nobis
 non licet dicere, qui crescere bonorum finem
 non putamus. ut enim qui dimerfi sunt in
 aqua, nihilo magis respirare possunt, si non
 longe absunt a summo, ut jam jamque pos-
 sint emergere, quam si etiam tum essent in
 profundo; nec catulus ille, qui jam appro-
 pinquat, ut videat, plus cernit, quam is,
 qui modo est natus: ita qui processit aliquan-
 tum ad virtutis aditum, nihilo minus in mi-
 15 seria est, quam ille, qui nihil processit. Hæc
 mirabilia videri intelligo. sed cum certe su-
 periora firma ac vera sint, his autem ea con-
 sentanea & consequentia; ne de eorum qui-
 dem veritate est dubitandum. sed quamquam
 negent, nec virtutes, nec vitia crescere; at-
 ta-

tamen utrumque eorum fundi quodam modo & quasi dilatari putant. Divitias autem Dio-⁴⁹ genes censet non eam modo vim habere, ut quasi duces sint ad voluptatem & ad valetudinem bonam, sed etiam ut ea contineant; non idem facere eas in virtute, neque in ceteris artibus, ad quas esse dux pecunia potest, continere autem non potest. Itaque si voluptas, aut si bona valetudo fit in bonis, divitias quoque in bonis esse ponendas: at, si sapientia bonum fit, non sequi, ut etiam divitias bonum esse dicamus: nec ab ulla re, quæ non fit in bonis, id, quod fit in bonis, contineri potest, ob eamque causam, quia cognitiones comprehensionesque rerum, equibus efficiuntur artes, appetitiones movent; cum divitiæ non sint in bonis, nulla ars divitiis contineri potest. Quod si de artibus⁵⁰ concedamus, virtutis tamen non fit eadem ratio, propterea quod hæc plurimæ commutationis & exercitationis indigeat, quod idem in artibus non fit; & quod virtus stabilitatem, firmitatem, constantiam totius vitæ complectatur, nec eadem hæc in artibus esse videamus.

Deinceps explicatur differentia rerum; quam si non ullam esse diceremus, confun-

deretur omnis vita, ut ab Aristone: nec ul-
 lum sapientiæ munus aut opus inveniretur,
 cum inter res eas, quæ ad vitam degendam
 pertinerent, nihil omnino interesset, neque
 ullum delectum adhiberi oporteret. Itaque
 cum esset satis constitutum, id solum esse
 bonum, quod esset honestum, & id malum
 solum, quod turpe; tum inter illa, quæ ni-
 hil valerent ad beate misereve vivendum, ali-
 quid tamen, quo differrent, esse voluerunt,
 ut essent eorum alia æstimabilia, alia contra,
 si alia neutrum. Quæ autem æstimanda essent,
 eorum in aliis satis esse causæ, quamobrem
 quibusdam anteponebantur, ut in valetudine,
 ut in integritate sensuum, ut in doloris va-
 cuitate, ut in gloria, divitiis, similibus re-
 bus: alia autem non esse ejusmodi. Item-
 que eorum, quæ nulla æstimacione digna es-
 sent, partim satis habere causæ, quamobrem
 rejicerentur, ut dolorem, morbum, sensuum
 amissionem, paupertatem, ignominiam, simi-
 lia horum: partim non. Itemque hinc es-
 se illud exortum, quod Zeno προηγμένον,
 contraque quod ἀποπροηγμένον nominavit, cum
 uteretur in lingua copiosa factis tamen
 nominibus ac novis; quod nobis in hac
 inopi lingua non conceditur; quamquam tu

hanc cōpiosiore[m] etiam dicere soles. Sed non alienum est, quo facilius vis verbi intelligatur, rationem hujus verbi faciendi Zenonis exponere. Ut enim, inquit, nemo dicit, in 16 regia regem ipsum quasi productum esse ad 52 dignitatem (id enim est προηγμένον) sed eos, qui in aliquo honore sint, quorum ordo proxime accedit, ut secundus sit ad regium principatum: sic in vita non ea, quæ primario loco sunt, sed ea, quæ secundum locum obtinent, προηγμένα, id est, producta nominentur, quæ vel ita appellemus (id erit verbum e verbo) vel promota & remota, vel, ut dudum diximus, præposita, vel præcipua, & illa rejecta. Re enim intellecta, in verborum usu faciles esse debemus. Quoniam autem 53 omne, quod est bonum, primum locum tenere dicimus, necesse est, nec bonum esse, nec malum hoc, quod præpositum, vel præcipuum nominamus. Itaque id definimus, quod sit indifferens, cum æstimatione mediocri. quod enim illi ἀδιάφορον dicunt, id mihi ita occurrit, ut indifferens dicerem. Neque enim illud fieri poterat ullo modo, ut nihil relinqueretur in mediis, quod aut secundum naturam esset, aut contra; nec, cum id relinqueretur, nihil in his poni, quod satis æsti-

mabile efflet; nec, hoc posito, non aliqua esse
 34 præposita. Recte igitur hæc facta distinctio
 est, atque etiam ab iis, quo facilius res per-
 spici possit, hoc simile ponitur. Ut enim, in-
 quiunt, si hoc fingamus esse quasi finem &
 ultimum, ita jacere talum, ut rectus assi-
 stat: qui ita talus erit jactus, ut cadat re-
 ctus, præpositum quiddam habebit ad finem;
 qui aliter, contra: neque tamen illa præpo-
 sitio tali, ad eum, quem dixi, finem perti-
 nebit: sic ea, quæ sunt præposita, referun-
 tur illa quidem ad finem; sed ad ejus vim
 naturamque nihil pertinent.

35 Sequitur illa divisio, ut bonorum alia sint
 ad illud ultimum pertinentia, (sic enim ap-
 pello, quæ *τελικὰ* dicuntur: nam hoc ipsum
 instituamus, ut placuit, pluribus verbis dice-
 re, quod uno non poterimus, ut res intelli-
 gatur,) alia autem efficientia, quæ Græci
ποιητικὰ, alia utrumque. de pertinentibus ni-
 hil est bonum, præter actiones honestas: de
 efficientibus, nihil præter amicum. Sed & per-
 tinentem & efficientem sapientiam volunt esse.
 nam quia sapientia est conveniens actio, est
 in illo pertinenti genere, quod dixi: quod
 autem honestas actiones affert & efficit, ideo
 efficiens dici potest.

Hæc, quæ præposita dicimus, partim sunt 3
per se ipsa præposita, partim quod aliquid 56
efficiunt, partim ob utrumque: per se, ut
quidam habitus oris & vultus, ut status, ut
motus; in quibus sunt & præponenda quæ-
dam, & rejicienda: alia ob eam rem præpo-
sita dicuntur, quod ex se aliquid efficiant, ut
pecunia: alia autem ob utramque rem, ut
integri sensus, ut bona valetudo. De bona 57
autem fama (quam enim appellant *εὐδοξίαν*,
aptius est hoc loco bonam famam appellare,
quam gloriam) Chrysippus & Diogenes, de-
tracta utilitate, ne digitum quidem, ejus cau-
sa, porrigendum esse dicebant; quibus ego
vehementer assentior. Qui autem post eos fue-
runt, cum Carneadem sustinere non possent,
hanc, quam dixi, bonam famam, ipsam pro-
pter se præpositam & sumendam esse dixe-
runt, esseque hominis ingenui & liberaliter
educati, velle bene audire a parentibus, a
propinquis, a bonis etiam viris, idque pro-
pter rem ipsam, non propter usum: dicunt-
que, ut liberis consultum velimus, etiam si
postumi futuri sint, propter ipsos; sic futu-
ræ post mortem famæ tamen esse propter rem,
etiam detracto usu, consulendum.

Sed cum, quod honestum sit, id solum bo- 58

num esse dicamus; consentaneum tamen est, fungi officio, cum id officium nec in bonis ponamus, nec in malis. est enim aliquid in his rebus probabile, & quidem ita, ut ejus ratio reddi possit. Est autem *officium*, quod ita factum est, ut ejus facti probabilis ratio reddi possit; ex quo intelligitur, officium medium quoddam esse, quod neque in bonis ponatur, neque in contrariis. quoniamque in iis rebus, quæ neque in virtutibus sunt, neque in vitiis, est tamen quiddam, quod usui possit esse; tollendum id non est. Est autem ejus generis actio quoque quædam, & quidem talis, ut ratio postulet agere aliquid & facere eorum: quod autem ratione actum sit, id officium appellamus. Est igitur officium ejus generis, quod nec in bonis ponatur, nec

18 in contrariis. Atqui perspicuum etiam illud
39 est, in istis rebus mediis aliquid agere sapientem. judicat igitur, cum agit, officium illud esse. quod quoniam nunquam fallitur in judicando, erit in mediis rebus officium: quod efficitur etiam hac conclusione rationis. Quoniam enim videmus esse quiddam, quod recte factum appellemus, id autem est perfectum officium; erit autem etiam inchoatum: ut, si juste depositum reddere in recte factis sit;

in officiis ponatur depositum reddere: illo enim addito, *juste*, facit recte factum: per se autem hoc ipsum *reddere* in officio ponitur: quoniamque non dubium est, quin in iis, quæ media dicimus, sit aliud sumendum, aliud rejiciendum: quidquid ita fit, aut dicitur, communi officio continetur. Ex quo intelligitur, quoniam se ipsos omnes natura diligunt, tam insipientem, quam sapientem, sumturum, quæ secundum naturam sint, rejecturum contraria. Ita est quoddam commune officium sapientis, & insipientis; ex quo efficitur, versari in iis, quæ media dicamus. Sed cum ab his omnia proficiscantur officia, non sine causa dicitur, ad ea referri omnes nostras cogitationes: in his & excessum e vita, & in vita mansionem. In quo enim plura sunt, quæ secundum naturam sunt, hujus officium est in vita manere: in quo autem aut sunt plura contraria, aut fore videntur, hujus officium est e vita excedere; e quo apparet, & sapientis esse aliquando officium, excedere e vita, cum beatus sit; & stulti manere in vita, cum sit miser. Nam bonum illud, & malum, quod sæpe jam dictum est, postea consequitur. Prima autem illa naturæ, sive secunda, sive contraria, sub

judicium sapientis & delectum cadunt; est-
que illa subjecta quasi materia sapientiæ, ita-
que & manendi in vita, & migrandi ratio,
omnibus iis rebus, quas supra dixi, metien-
da. Nam neque iis, qui virtute retinentur in
vita, neque iis, qui sine virtute sunt, mors
est oppetenda. At sæpe officium est sapientis,
desciscere a vita, cum sit beatissimus, si id op-
portune facere possit; quod est convenienter
naturæ vivere. sic enim censent, opportuni-
tatis esse beate vivere, itaque a sapientia præ-
cipitur, se ipsam, si usus sit, sapiens ut re-
linquat. Quamobrem cum vitiorum ista vis
non sit, ut causam afferant mortis volunta-
riæ; perspicuum est, etiam stultorum, qui
iidem miseri sint, officium esse, manere in vi-
ta, si sint in maiore parte earum rerum, quas
secundum naturam esse dicimus. Et quo-
niam excedens e vita & manens æque miser
est, nec diuturnitas magis ei vitam fugien-
dam facit; non sine causa dicitur, iis, qui
pluribus naturalibus frui possint, esse in vita
manendum.

19 Pertinere autem ad rem arbitrantur, in-
62 telligi natura fieri, ut liberi a parentibus amen-
tur: a quo initio profectam communem hu-
mani generis societatem persequimur; quod

primum intelligi debet figura membrisque corporum; quæ ipsa declarant, procreandi a natura habitam esse rationem. Neque vero hæc inter se congruere possent, ut natura & procreari vellet, & diligere procreatos non curaret. Atque etiam in bestiis vis naturæ inspicere potest; quarum in foetu & in educatione laborem cum cernimus, naturæ ipsius vocem videmur audire. Quare ut perspicuum est, natura nos a dolore abhorreere; sic apparet, a natura ipsa, ut eos, quos genuerimus, amemus, impelli. Ex hoc nascitur, ut ⁶³ etiam communis hominum inter homines naturalis sit commendatio, ut oporteat hominem ab homine ob id ipsum, quod homo fit, non alienum videri. Ut enim in membris alia sunt tanquam sibi nata, ut oculi, ut aures; aliqua etiam ceterorum membrorum usum adjuvant, ut crura, ut manus; sic immanes quædam bestię sibi solum natæ sunt; at illa, quæ in concha patula pinna dicitur; isque, qui enat e concha, qui, quod eam custodiat, pinnoteres vocatur, in eamque cum se recipit, includitur, ut videatur monuisse, ut caveret; itemque formicæ, apes, ciconiæ, aliorum etiam causa quædam faciunt. multo magis hæc conjunctio est hominis. Itaque na-

tura sumus apti ad coetus, concilia, civitates.

64 Mundum autem censent regi numine deorum, eumque esse quasi communem urbem & civitatem hominum & deorum; & unumquemque nostrum ejus mundi esse partem; ex quo illud natura consequi, ut communem utilitatem nostræ anteponamus. Ut enim leges omnium salutem, singulorum salutem anteponunt; sic vir bonus, & sapiens, & legibus parens, & civilis officii non ignarus, utilitati omnium plus, quam unius alicujus, aut suæ consulit. Nec magis vituperandus est proditor patriæ, quam communis utilitatis aut salutis defector, propter suam utilitatem aut salutem; ex quo fit, ut laudandus sit is, qui mortem optet pro republica, quod deceat, cariorem esse patriam nobis, quam nosmetipsos. quoniamque illa vox inhumana & scelerata ducitur eorum, qui negant se recusare, quo minus, ipsis mortuis, terrarum omnium deflagratio consequatur; quod vulgari quodam versu Græco pronuntiari solet: certe verum est, etiam iis, qui aliquando futuri sint, esse

20 propter ipsos consulendum. Ex hac animo-

65 rum affectione testamenta commendationesque morientium natæ sunt: quodque nemo in solitudine vitam agere velit, ne cum in-

fnita quidem voluptatum abundantia; facile intelligitur, nos ad conjunctionem congregationemque hominum, & ad naturalem communitatem esse natos. Impellimur autem natura, ut prodesse velimus quamplurimis, in primisque docendo, rationibusque prudentiæ tradendis. Itaque non facile est⁶⁶ invenire, qui, quod sciat ipse, non tradat alteri. Ita non solum ad discendum propensum sumus, verum etiam ad docendum. Atque ut tauris natura datum est, ut pro vitulis contra leones summa vi impetuque contendant; sic ii, qui valent opibus, atque id facere possunt, ut de Hercule & de Libero accepimus, ad servandum genus hominum natura incitantur. Atque etiam, Jovem cum Optimum & Maximum dicimus, cumque eundem Salutarem, Hospitalem, Statorem; hoc intelligi volumus, salutem hominum in ejus esse tutela. Minime autem convenit, cum ipsi inter nos abjecti neglectique simus, postulare, ut diis immortalibus cari simus, & ab his diligamur. Quemadmodum igitur membris utimur prius, quam didicimus, cujus ea utilitatis causa habeamus; sic inter nos natura ad civilem communitatem conjuncti & consociati sumus; quod ni ita se haberet,

nec justitiæ ullus esset, nec bonitati locus.

67 Et quo modo hominum inter homines juris esse vincula putant, sic homini nihil juris esse cum bestiis. præclare enim Chrysippus, cetera nata esse hominum causa & deorum; eos autem communitatis & societatis suæ; ut bestiis homines uti ad utilitatem suam possint sine injuria. quoniamque ea natura esset hominis, ut ei cum genere humano quasi civile jus intercederet; qui id conservaret, eum justum; qui migraret, injustum fore. Sed quemadmodum, theatrum cum commune sit, recte tamen dici potest, ejus esse eum locum, quem quisque occuparit; sic in urbe mundove communi non adversatur jus, quo minus suum

68 quidque cujusque sit. Cum autem ad tuendos, conservandosque homines hominem natum esse videamus; consentaneum est huic naturæ, ut sapiens velit gerere & administrare rempublicam; atque, ut e natura vivat, uxorem adjungere, & velle ex ea liberos procreare. Ne amores quidem sanctos a sapiente alienos esse arbitrantur, Cynicorum autem rationem atque vitam alii cadere in sapientem dicunt, si quis ejusmodi forte casus inciderit, ut id faciendum sit: alii nul-

21 lo modo. Ut vero conservetur omnis homi-

ni erga hominem societas, conjunctio, ca- 69
ritas; & emolumenta, & detrimenta, quæ
ὠφελήματα & βλάμματα appellant, communia
esse voluerunt; quorum altera profunt, no-
cent altera: nec solum ea communia, verum
etiam paria esse dixerunt. Incommoda au-
tem & commoda (ita *εὐχρησθήματα & δυσχρησθή-
ματα* appello) communia esse voluerunt, pa-
ria noluerunt, illa enim, quæ profunt, aut
quæ nocent, aut bona sunt, aut mala; quæ
sint paria necesse est. commoda autem, aut
incommoda in eo genere sunt, quæ præposita
& rejecta dicimus. ea possunt paria non esse;
sed emolumenta communia esse dicuntur: re-
cte autem facta & peccata non habentur com-
munia. Amicitiam autem adhibendam esse 70
consent, quia sit ex eo genere, quæ profunt.
Quamquam autem in amicitia alii dicant,
æque caram esse sapienti rationem amici, ac
suam; alii autem sibi cuique cariorem suam:
tamen hi quoque posteriores fatentur, alie-
num esse a justitia, ad quam nati esse vi-
deamur, detrahere quid de aliquo, quod sibi
assumat. Minime vero probatur huic disci-
plinæ, de qua loquor, aut amicitiam, aut
justitiam propter utilitates adscisci, aut pro-

bari. eædem enim utilitates poterunt eas labefactare atque pervertere. etenim nec justitia, nec amicitia esse omnino poterunt, nisi
 71 ipsæ per se expetantur. Jus autem, quod ita dici appellarique possit, id esse natura; alienumque esse a sapiente non modo injuriam cui facere, verum etiam nocere. nec vero rectum est, cum amicis aut bene meritis confociare aut conjungere injuriam; gravissimeque & verissime defenditur, nunquam æquitatem ab utilitate posse sejungi: & quidquid æquum justumque esset, id etiam honestum; vicissimque, quidquid esset honestum, id justum etiam atque æquum fore.

72 Ad easque virtutes, de quibus disputatum est, dialecticam etiam adjungunt & physicam: easque ambas virtutum nomine appellant: alteram, quod habeat rationem, ne cui falso assentiamur, neve unquam captiosa probabilitate fallamur, eaque, quæ de bonis & malis diceremus, ut tenere tuerique possimus, nam sine hac arte quemvis arbitrantur a vero abduci, fallique posse. Recte igitur, si omnibus in rebus temeritas ignoratioque vitiosa est, ars ea, quæ tollit hæc, virtus nominata
 22 est. Physicæ quoque non sine causa tribu-

tus idem est honos; propterea quod, qui con- 73
venienter naturæ victurus fit, ei & proficif-
cendum est ab omni mundo, & ab ejus pro-
curatione. nec vero potest quisquam de bo-
nis & malis vere judicare, nisi omne cogni-
ta ratione naturæ, & vitæ etiam deorum, &
utrum conveniat, necne, natura hominis cum
universa: quæque sunt vetera præcepta sa-
pientium, qui jubent *tempori parere, & se-
qui deum, & se noscere, & nihil nimis*. Hæc
sine physicis quam vim habeant (& habent
maximam) videre nemo potest. Atque etiam
ad justitiam colendam, ad tuendas amicitias
& reliquas caritates quid natura valeat, hæc
una cognitio potest tradere. Nec vero pie-
tas adversus deos, nec quanta his gratia de-
beat, sine explicatione naturæ intelligi po-
test.

Sed jam sentio me esse longius provectum, 74
quam proposita ratio postularet. Verum ad-
mirabilis compositio disciplinæ, incredibilis-
que rerum traxit ordo. Quæ, per deos im-
mortales! nonne miraris? quid enim aut in
natura, qua nihil est aptius, nihil descriptius,
aut in operibus manu factis tam compositum,
tamque compactum & coagmentatum

inveniri potest? quid posterius priori non
 convenit? quid sequitur, quod non respon-
 deat superiori? quid non sic aliud ex alio ne-
 ctitur, ut non, si unam literam moveris, la-
 bent omnia? nec tamen quidquam est, quod
 moveri possit. Quam gravis vero, quam ma-
 gnifica, quam constans conficitur persona sa-
 pientis? qui, cum ratio docuerit, quod ho-
 nestum esset, id esse solum bonum, semper
 fit necesse est beatus, vereque omnia ista no-
 mina possideat, quæ irrideri ab imperitis so-
 75 lent. Rectius enim appellabitur rex, quam
 Tarquinius, qui nec se, nec suos regere po-
 tuit: rectius magister populi (is enim est
 dictator) quam Sulla, qui trium pestiferorum
 vitiorum, luxuriæ, avaritiæ, crudelitatis ma-
 gister fuit: rectius dives, quam Crassus, qui,
 nisi eguisset, nunquam Euphratem nulla belli
 causa transire voluisset. Recte ejus omnia di-
 centur, qui scit uti solus omnibus: recte
 etiam pulcher appellabitur; animi enim li-
 neamenta sunt pulchriora, quam corporis:
 recte solus liber, nec dominationi cujusquam
 76 parens, neque obediens cupiditati: recte in-
 victus, cujus etiam si corpus constringatur,
 animo tamen vincula injici nulla possint:

ne-

neque expectet ultimum tempus ætatis, ut
tum denique judicetur, beatusne fuerit, cum
extremum vitæ diem morte confecerit; quod
ille unus e septem sapientibus non sapienter
Croesum monuit. Nam si beatus unquam fuisset,
beatam vitam usque ad illum a Cyro
exstructum rogam pertulisset. Quod si ita est,
ut neque quisquam, nisi bonus vir, & omnes
boni beati sint; quid philosophia magis
colendum, aut quid est virtute divinius?
